

Uniwersytet Opolski. Wydział Nauk Społecznych

MARIUSZ SNOPEK

ORCID: 0000-0002-8566-3625

mariusz.snopek@uni.opole.pl

*Tatuowanie ciała w środowisku wolnościowym i więziennym –
marginalizacja w kontekście społeczno-kulturowym*

Tattooing the Body in Community at Large and in Prison Environment – Marginalisation in the
Socio-Cultural Context

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Snopek, M. (2022). Tatuowanie ciała w środowisku wolnościowym i więziennym – marginalizacja w kontekście społeczno-kulturowym. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 35(3), 219–235. DOI: 10.17951/j.2022.35.3.219-235

ABSTRAKT

Trwałe naznaczanie (zdobienie i piętnowanie) ciała znane jest od zarania dziejów. Zjawisko tatuau (jako jednej z wielu form modyfikacji ciała) przekroczyło kręgi pewnych marginalnych grup społecznych. Współcześnie przypisywane jest wielu innym środowiskom, a tym samym stało się nieodłącznym elementem nie tylko podkultury czy subkultury, lecz także popkultury. W Polsce można wyszczególnić trzy typy tatuau: artystyczny, amatorski i więzienny. Na potrzeby artykułu typy tatuau występujące w Polsce zostały podzielone na zjawisko tatuau wykonywanego w warunkach wolnościowych (tatuau artystyczny i amatorski) oraz zjawisko tatuau wykonywanego w placówkach o charakterze izolacyjnym (tatuau więzienny). Osoby posiadające tatuau, niezależnie od jego typu, funkcjonują w określonym środowisku, które prezentuje postawę akceptacji lub postawę negującą. Ryzyko marginalizacji inaczej jawi się w przypadku tatuau wolnościowego, a inaczej w przypadku tatuau więziennego. W artykule ukazano główne determinanty przyczyniające się do umiejscowienia jednostki w grupie narażonej na marginalizację. Konkluzję tekstu stanowią wyniki prezentowane w oparciu o badania prowadzone w latach 2005–2018 zarówno w środowisku wolnościowym, jak i w środowisku izolowanym.

Słowa kluczowe: tatuau; zdobienie ciała; piętnowanie ciała; ryzyko marginalizacji; tatuau artystyczny; tatuau więzienny

WPROWADZENIE

Popularyzacja zjawiska tatuażu w Europie rozpoczęła się u schyłku XVIII w. Miały na to wpływ przemiany polityczne, społeczne i kulturowe, postęp cywilizacyjny oraz migracje ludności, które spowodowały wymieszanie się różnych ras, ich tradycji i zwyczajów. Jedni badacze uważają, że tatuowanie rozpowszechnione zostało właśnie przez migrację kultur, inni zaś, że narodziło się niezależnie, w różnych punktach na Ziemi (Jelski, 1993, s. 29).

Obecnie zjawisko tatuażu jest wszechobecne. Posiadają go ludzie w różnym wieku, wywodzący się z różnych środowisk. Trwale ozdobione ciała mają zarówno studenci, jak i wykładowcy, księża, policjanci czy urzędnicy. Wzrost popularności tatuażu zdeterminował jego obecność w szerokich kręgach społeczeństwa, mimo że jeszcze do niedawna utożsamiany był głównie ze środowiskiem kryminalnym, subkulturowym lub żołnierskim (zwłaszcza marynarskim). Wynikało to z historii tatuażu i z jego popularności w tych grupach. W kulturach cywilizowanych tatuaż zapoczątkowany został przez podróżników, którzy techniki zdobienia poznali dzięki ludom prymitywnym, w których tatuaż został zapoczątkowany. Był on dla nich na tyle atrakcyjny, że wprowadzili go we własne życie, zdobiąc swoje ciała i tym samym rozpowszechniając to zjawisko w społeczeństwach cywilizowanych. Od marynarzy – w tamtych czasach często byli to przestępcy i dezercerzy – techniki tatuowania jako pierwsi przejęli ludzie związani z marginesem społecznym, członkowie tajnych stowarzyszeń i organizacji politycznych (Jelski, 1993, s. 49). Dodatkowo utożsamianie ze środowiskami kryminalnymi wynika z tego, że w historii różnych kultur za pomocą tatuażu piętnowano przestępców.

W czasach starożytnych tatuowanie praktykowane było w celu pozyskania znaku własności nad niewolnikiem, jak również służyło identyfikacji przestępcy (zob. Gołąbek, 2005, s. 258). W europejskich systemach penitencjarnych karanie za pomocą piętna zależne było od systemu władzy. Od XVII w. w państwach zachodnioeuropejskich piętnowanie zaczęło zanikać. Na terenie Niemiec ostatniego udokumentowanego stygmatyzowania dokonano w 1695 r., a we Francji – około 1835 r. Na terenie Rosji zwyczaj ten praktykowano do 1864 r. W armii brytyjskiej z kolei do 1869 r. piętnowano za pomocą tatuażu głównie dezercerów i żołnierzy o skłonnościach przestępczych (Jelski, 1993, s. 127–134). W Europie piętnowano nie tylko przestępców i wojskowych uciekinierów, lecz także bezdomnych i włóczęgów (Szczygieł-Rogowska, Tomalska, 1990, s. 10).

Niewątpliwie, co być może wynika z powyższego, tatuaż budził negatywne skojarzenia, które zostały silnie wzmocnione przez włoskiego naukowca Cesarego Lombroso¹. Naukowiec ten, prowadząc badania m.in. na grupie zbrodniarzy

¹ Cezare Lombroso (1835–1909) – psychiatra i antropolog. Od 1867 r. profesor medycyny i psychiatrii sądowej na uniwersytecie w Pawii, a od 1876 r. – w Turynie. Twórca antropologicznej szkoły prawa karnego.

i nierządnic, „udowodnił” w swej teorii, że tatuowanie jest cechą nieodłączną każdego urodzonego przestępcy (Lombroso, 1891, s. 93–133). Wielu krytyków tej teorii uważało, że dopasował on wyniki badań do z góry założonej tezy i dostrzegął tylko to, co ją potwierdzało. Z jednej strony w teoriach Lombroso uwidacznia się duże uogólnienie zjawiska, z drugiej zaś okres, w których były one prowadzone, wiele tłumaczy – mimo dużego rozpowszechnienia zjawiska wśród arystokracji tatuaż nadal był niepoznanym obszarem badań (zwłaszcza w naukach, którymi zajmował się Lombroso).

Współcześnie tatuaż znany i praktykowany jest niemal w każdym środowisku, a jego rodzaje i funkcje doskonale znajdują w nich swoje odzwierciedlenie. Trwałe znaki na ciele nadal wykonywane są w celach zdobniczych, odstrasżających i społecznych, określając przynależność do grupy zawodowej, religijnej czy przestępczej. Mogą także podkreślać prestiż lub pozycję społeczną, mieć charakter religijny, kosmetyczny, erotyczny, kontestatorski lub magiczny (Jelski, 1995, s. 26–27).

Definiując tatuaż, można określić go jako celowy i dobrowolny (poza niektórymi przypadkami, gdzie ma formę przymusu) wzór na skórze wykonany za pomocą różnych technik, spełniający różne funkcje i mający różne znaczenie. Wykonanie tatuażu polega na wprowadzeniu barwnika pod gęsto nakłutą bądź naciętą skórę, najczęściej według uprzednio narysowanego bądź odbitego na ciele wzoru (Snopek, 2009, s. 18). Możliwe jest dokonanie klasyfikacji tatuażu poprzez podział na typy, które zależne są od środowiska występowania. To środowisko bowiem determinuje najważniejsze elementy omawianego zjawiska, a mianowicie: techniki i metody wykonania, pełnią funkcję, rolę i znaczenie, symbolikę tatuowanych wzorów, osobę tatuowaną oraz tatuatora, a także zakrywanie i usuwanie tatuaży. Wszystkie te elementy sprawiają, że jedno pojęcie (*tatuaż*) może być różnie rozumiane i postrzegane.

Do głównych typów tatuażu należy zaliczyć tatuaż: artystyczny, amatorski, więzienny oraz plemienny, wojskowy i przypadkowy. W Polsce można mówić jedynie o trzech pierwszych typach. Z oczywistych względów nie należy uwzględniać tatuażu plemiennego, a pojęcie *tatuażu przypadkowego* znane jest jedynie w naukach medycznych i dotyczy powikłań powstałych podczas różnego rodzaju urazów ciała (Braun-Falco, Plewig, Wolff, Burgdorf, 2004, s. 988–989). Zjawisko tatuażu wojskowego (inaczej militarnego) w ciągu ostatnich dwóch dekad niemal całkowicie przestało istnieć. Dawniej tatuaż wojskowy wykonywany był przez żołnierzy na terenie jednostki wojskowej, dlatego jego tematyka była zazwyczaj charakterystyczna dla tego środowiska i jawiła się głównie we wzorach o treści wojskowej bądź miłosnej (Snopek, 2009, s. 7–8). Obecnie osoby odbywające służbę wojskową, jeżeli już wykonują tatuaże, to najczęściej poza terenem jednostki. Brak jest zatem spójnej i charakterystycznej dla tego zjawiska specyfiki, która jawiła się głównie (choć nie tylko) w treści tatuowanych wzorów.

Na potrzeby niniejszego artykułu typy tatuażu występujące w Polsce podzieliłem na zjawisko tatuażu wykonywanego w warunkach wolnościowych (tj. tatuaż artystyczny i amatorski) oraz zjawisko tatuażu wykonywanego w placówkach o charakterze izolacyjnym (tj. tatuaż więzienny). W przypadku tych tatuaży mogą pojawić się odmienne czynniki sprzyjające marginalizacji społecznej osoby wytatuowanej, co staram się zaprezentować w ostatniej części tekstu.

„ARTYSTYCZNE” MALOWIDŁA NA SKÓRZE – CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA

Tatuaż artystyczny to przede wszystkim wzory na skórze, wykonane sterylnie i estetycznie. Istotne jest wykonanie tatuażu w sterylnych warunkach, profesjonalną maszynką, barwnikami przeznaczonymi do wykonywania tatuaży oraz przez osobę kompetentną. Ten typ tatuażu nie jest charakterystyczny dla jakiejś określonej grupy społecznej, a jego wykonywanie odbywa się (najczęściej) w profesjonalnych salonach tatuażu (Snopek, 2009, s. 119). Tatuaż artystyczny postrzegany jest głównie poprzez jakość wykonanego wzoru, czyli jego walory estetyczne. Dlatego ważny jest także profesjonalizm osoby tatuującej, jej talent i kompetencje.

Zjawisko tatuażu artystycznego w Polsce nie ma długiej historii, gdyż znane jest dopiero od około 30 lat. Upadek systemu komunistycznego umożliwił kontakt z zagranicznymi tatuatorami, zakup profesjonalnych narzędzi oraz otwieranie profesjonalnych salonów tatuażu. Wszystko to przyczyniło się do rozwoju tej dziedziny sztuki. Inaczej było w państwach, w których tatuaż artystyczny istnieje od wielu pokoleń (jak np. Japonia, Stany Zjednoczone). Tam od dawna uznawany jest za działalność artystyczną, tj. odrębną dziedzinę sztuki, a dzięki długiej tradycji i silnemu zakorzenieniu w kulturze, zyskał rangę sztuki. W Polsce tatuaż najpierw pojawił się w placówkach penitencjarnych i w środowiskach tzw. marginesu, a dopiero później powstało zjawisko tatuażu artystycznego. Nieprzychylnie postrzeganie przez społeczeństwo zdeterminowało historię tatuażu w Polsce, zwłaszcza silnym powiązaniem ze środowiskiem więziennym (Snopek, 2009, s. 120–123).

Współcześnie rodzime tatuaże wykonywane są na wysokim poziomie artystycznym przy zachowaniu pełnych wymogów sanitarnych. Tematyka tatuowanych treści nie jest niczym ograniczona, a sam tatuaż wykonują zarówno mężczyźni, jak i kobiety, osoby młode i starsze. Wielu polskich artystów znanych jest w Europie i poza nią, słyną z wyspecjalizowanego stylu (*realism, black work, oldschool* itp.).

AMATORSKIE ZNAKOWANIE CIAŁA – OPIS ZAGADNIENIA

Zawód tatuatora nie wymaga ukończenia szkoły. Obecnie organizowane są kursy, które są prowadzone przez uznanych tatuatorów z wieloletnim stażem,

jednak służą one pogłębieniu wiedzy, nie zaś pozyskaniu jakichkolwiek uprawnień. Formalne wymogi stawiane osobom otwierającym profesjonalne studia tatuażu dotyczą jedynie kwestii sanitarnych (Snopek, 2009, s. 289). Dlatego profesjonalizm w kontekście umiejętności i talentu jest kwestią subiektywną.

Tatuażem amatorskim określa się wzory nieestetyczne, wykonane przez osobę bez odpowiedniej wiedzy i predyspozycji (w tym bez zdolności artystycznych) oraz w warunkach niesterylnych, zazwyczaj narzędziami własnoręcznej konstrukcji. Chodzi więc o tatuaże, których wykonanie jest nieprofesjonalne pod względem zarówno estetycznym, jak i higienicznym. O ile w profesjonalnych artystycznych pracowniach sterylne i bezpieczne warunki pracy stały się priorytetem, o tyle w przypadku zjawiska tatuażu amatorskiego nie ma o tym mowy, dlatego jego wykonanie często prowadzi do różnego rodzaju powikłań.

Skutki amatorskich zabiegów dostrzegane są na kilku płaszczyznach: psychicznej, społecznej, medycznej i artystycznej. Źle wykonany tatuaż może przyczynić się do powstania różnego rodzaju komplikacji natury psychicznej. Mogą one objawiać się niską samooceną, silnym poczuciem wstydu lub poczuciem winy. Tatuaże takie mogą również być przyczyną pewnej formy dyskryminacji. Nieestetyczne prace umieszczane w widocznych miejscach często przywołują negatywne skojarzenia, głównie ze światem więziennym, o czym będzie jeszcze mowa w ostatniej części artykułu. Z kolei ze względu na niesterylne warunki pracy takie zabiegi często prowadzą do różnych powikłań skórnych, takich jak m.in. owrzodzenie ciała. Oczywiście jest to, że skutki amatorskich zabiegów widoczne są także w jakości wykonanych prac i ich estetyce (Snopek, 2009, s. 294).

Reasumując, tatuaż amatorski wykonywany jest w warunkach „domowych”, co jednak nie oznacza, że nie może zostać wykonany w legalnie działającym salonie. Mimo spełniania formalnych wymagań sanitarnych praca na poziomie estetycznym może bowiem mieć charakter amatorski. Dlatego zaprezentowane skutki, widoczne w czterech aspektach, są najbardziej krystalicznym wymiarem amatorskiego oznaczania ciała.

ZJAWISKO TATUAŻU WIĘZIENNEGO – WIELOASPEKTOWY WYMIAR NAZNACZANIA CIAŁA

Tatuaż więzienny² wykonywany jest na terenie jednostek penitencjarnych i dotyczy osób umieszczonych w tego typu miejscach. Należy odróżnić tatuaż więzienny od tatuażu przestępczego, który może być wykonywany u osób nigdy nieprzebywających w izolacji społecznej, ale uczestniczących w przestępstwach i zaangażowanych w środowisko kryminalne. Więzienna forma tatuowania

² W języku więziennym najczęściej nazywany jako *dziara*, a proces tatuowania nazywany jest *dzierganiem* (tatuaż wykonany – *przydziargany*).

charakteryzuje się przede wszystkim funkcjami i znaczeniem umieszczanych na ciele wzorów. Większość motywów wykonanych w zakładach karnych ma określone, istotne dla członków społeczności więziennej znaczenie. Często tego typu tatuaże mają osoby deklarujące udział w nieformalnych stratyfikacjach więziennych (nazywanych *podkulturą więzienną* lub *przestępczą*). Warto jednak dodać, że nie tylko osoby należące do takiej organizacji wykonują na swoim ciele tatuaże (zob. Snopek, 2009, s. 184–262; Snopek, 2015, s. 71).

Więźniowie dobrowolnie, poza nielicznymi wyjątkami, tatuują swoje ciała. Do wyjątków zalicza się tatuaż wykonywany pod przymusem na skazanych wykluczonych ze społeczności więziennej, zdegradowanych, określanych jako skazani *poszkodowani*³ (zob. Przybyliński, 2005; Snopek, 2018). Poza tym osoby osadzone w placówkach penitencjarnych dobrowolnie naznaczają swoje ciała, pokazując w ten sposób, że są m.in. częścią więziennej społeczności.

Tatuaż za więziennymi murami pełni wiele funkcji, ma różne znaczenia i tym samym można dokonać jego różnych klasyfikacji (w literaturze przedmiotu dokonano trzech takich klasyfikacji: Przybyliński, 2007, s. 49–51; Snopek, 2009, s. 184–242; Szaszkiewicz, 1997, s. 128–142). W rodzimym środowisku trwałe naznaczanie ciała uznawane jest za system komunikacji więźniów, często rozumiany jedynie przez osoby wtajemniczone (Ciosek, 1993, s. 354). Niektóre grupy przestępcze poznają swoich członków np. wyłącznie po tatuażach, które wykonywane są właśnie dla celów porozumiewawczych (Pochmara-Wysoczyńska, 1981, s. 38). W związku z tym tatuaże często wykonywane są w widocznych miejscach, takich jak twarz czy dłonie. Na marginesie dodam, że taki proceder nie jest praktykowany w większości państw, ponieważ tatuaż na twarzy jest formą degradacji, upokorzenia i naznaczenia (m.in. w Rosji, Niemczech, Francji).

Dokonując klasyfikacji tatuaży kryminalnych, która odzwierciedla i sumuje wielość tatuowanych motywów, więzienne wzory można podzielić na tatuaże podkulturowe, przestępcze i określające. Te pierwsze to wzory mające związek z *drugim życiem więzienia*. Najczęściej mowa tu o tatuażach osób *grypsujących*⁴, ale do tej grupy należy zaliczyć także wzory wykonane pod przymusem na *poszkodowanych* oraz tatuaże charakterystyczne dla grupy *cwaniaków*⁵. Tatuaże *przestępcze* charakterystyczne są dla tego środowiska. Jest to jedyny rodzaj tatuażu powiązanego z więziennictwem, który może być wykonywany poza zakładem penitencjarnym i którego posiadaczami mogą być osoby nieodbywające

³ Więźniowie, którzy są najniżej w hierarchii więziennej. Nieformalny kodeks *grypsujących* nakazuje im szykanować i poniżać osoby *poszkodowane*. Charakterystyka więźniów *poszkodowanych* zostanie przedstawiona w dalszej części pracy.

⁴ Więźniowie uznający się za najwyżej usytuowanych w nieformalnej hierarchii więziennej.

⁵ Odrębna grupa podkulturowa. Istotny jest tu fakt, że *cwaniacy* zrzeszają wokół siebie głównie osoby relegowane z *grypsujących*, są też do nich negatywnie nastawieni. Poza tym do grupy *cwaniaków* przystępują także *niegrypsujący* w celu „wyrównania sił” przeciw *grypsującym*.

kary pozbawienia wolności czy aresztu śledczego. Ostatnia grupa tatuaży to wzory *określające*. Jest to kategoria najbardziej ogólna i obejmuje grupę tatuaży spotykanych w placówkach penitencjarnych. Mimo że najczęściej tego typu tatuaże praktykowane są wśród członków nieformalnych grup więziennych, to dużą popularność zyskały również wśród osób nieutożsamiających się z *drugim życiem*. Tatuaże z tej grupy wyrażają: cechy charakteru (w tym upodobania, wyznawane idee, religię itp.), stany emocjonalne oraz kryminalną historię życia (Snopek, 2009, s. 184–242).

Tatuaże z każdej wymienionej wyżej kategorii są wzorami nie tylko informującymi i służącymi celom komunikacyjnym, lecz także w pewnym stopniu odzwierciedlają cechy osób je posiadających.

Do końca lat 80. XX w. treść tatuaży więziennych w bardzo dużym stopniu była niezmienna. Również w przypadku tego zjawiska upadek systemu komunistycznego miał znaczenie, zaczęto bowiem wdrażać w więzienne życie nowe pomysły. Spowodowało to zmiany w podkulturze *więziennej*, które z kolei bezpośrednio zdeterminowały wszelkie jej przejawy, w tym trwałe zabarwienie ciała.

Trzy ostatnie dekady przyniosły spore zmiany w zjawisku tatuażu więziennego. Przede wszystkim tatuowane motywy (ich symbolika i wygląd) sukcesywnie zaczęły ulegać przeobrażeniom. Tatuaże zaczęły być na nowo rozumiane, tworzone nowe symbole, często zmieniając znaczenie starych. Zapoczątkowano okres, w którym tatuaże zaczęły podlegać nowym zasadom, a ich znaczenie i wygląd zaczęły uzależniać od zmieniających się czasów. Istotne jest to, że obecnie wiele wzorów skazani interpretują na własny sposób, co powoduje wieloznaczność jednego symbolu i tym samym problemy z jego klasyfikacją. Zaprzesztao też rygorystycznego przestrzegania norm umożliwiających wytatuowanie jakiegoś wzoru. Odnosi się to do zasad związanych z ich posiadaniem i dotyczy głównie tatuaży rozpowszechnionych wśród członków nieformalnych grup więziennych (Snopek, 2015, s. 80–82).

Obecnie skazani nadal komunikują się z innymi za pomocą tatuażu: określają, kim są, czym się zajmują, jaką pozycję zajmują, a także informują o swoich upodobaniach, cechach charakteru czy nawet emocjach. Jednak współcześnie, poza aspektami symbolicznymi, równie ważne są dodatkowo aspekty estetyczne, dlatego tatuaż więzienny może pełnić zarazem funkcję (wyłącznie) ozdobną. Dobra jakość wykonania wzoru dotyczy zarówno tatuaży posiadających symbolikę więzienną (poza wartościami symbolicznymi tatuaż wykonany jest – w percepcji skazanych – estetycznie), jak i tych bezpośrednio niezwiązanych z tym środowiskiem (wykonanych tylko i wyłącznie w celach estetycznych, upiększających). Oryginalność i niepowtarzalność wzorów są przez skazanych coraz częściej pożądaną.

Na zakończenie warto jedynie zaznaczyć, że tatuowanie ciała w widocznych miejscach w celu utożsamienia się z grupą przestępczą w znaczeniu

społecznym w przyszłości wiąże się z narażaniem się na wszelkiego rodzaju konsekwencje, w tym na marginalizację. Zagadnienie to zostanie poruszone w ostatniej części tekstu.

METODOLOGICZNY ZARYS BADAŃ

Celem badań było poznanie specyfiki zjawiska tatuażu z uwzględnieniem ich typów, tj. tatuażu artystycznego, amatorskiego i więziennego. Problem główny oscylował wokół tej kwestii (Jaka jest specyfika podstawowych typów tatuażu występujących w Polsce?), a jednym z problemów szczegółowych⁶ była próba odpowiedzi na pytanie: Czy tatuaż może stać się determinantą stygmatyzującą osoby wytatuowane? (cała strategia badawcza opierała się na koncepcjach zawartych w następujących pracach: Babbie, 2004; Brzeziński, 2015; Dróżka, 2010; Konarzewski, 2000; Krüger, 2005; Łobocki, 2006, 2009; Maszke, 2008; Pilch, Bauman, 2001; Rubacha, 2008).

Badania obejmowały zarówno osoby posiadające, jak i osoby nieposiadające tatuażu. Badania miały charakter jakościowo-ilościowy, wykorzystano w nich metodę indywidualnych przypadków oraz sondażu diagnostycznego. Do realizacji wybranych metod badawczych zastosowano takie techniki jak: wywiad (ustny, nieskategoryzowany, jawny, indywidualny), obserwacja (swobodna oraz uczestnicząca – jawna i ukryta), analiza dokumentów (kronikarskich i opiniodawczych) i fotografia, a także ankietę zawierającą pytania zamknięte i otwarte. Poza danymi socjodemograficznymi narzędzia badawcze skoncentrowane były na pytaniach dotyczących problemów badawczych.

Badania w zakresie tatuażu artystycznego przeprowadzone zostały wśród tatorów pracujących w profesjonalnych salonach tatuażu⁷ (Gliwice, Wrocław, Olsztyn, Opole, Gdańsk) oraz wśród osób profesjonalnie wytatuowanych (Brodnica, Grudziądz, Toruń, Olsztyn, Opole, Gdańsk), a także na konwencjach tatuażu (Kraków, Łódź). Ponadto badania na temat laserowego usuwania tatuaży przeprowadzone

⁶ Z innych problemów szczegółowych, na które poszukiwano odpowiedzi w szerszym projekcie badawczym, należy wymienić następujące pytania: Czym charakteryzują się poszczególne typy tatuaży w zakresie metod wykonania, pełnionych funkcji oraz symboliki tatuowanych wzorów? Jakie są motywacje do podjęcia decyzji o wytatuowaniu ciała? Jakie emocje towarzyszą zarówno podczas zabiegu tatuowania, jak i po jego wykonaniu? W jaki sposób społeczeństwo postrzega osoby wytatuowane? Czy osoby wytatuowane ukrywają swoje wzory przed osobami bliskimi i pracodawcą? Czy osoby wytatuowane żałują podjęcia decyzji o wykonaniu tatuażu lub o wyborze motywu?

⁷ W tym z osobą, która jako pierwsza otworzyła salon tatuażu w kraju, tj. z Piotrem Żurawskim z nieistniejącego już salonu tatuażu Pink Panther Association w Gdyni oraz z Piotrem Wojciechowskim – osobą, która opracowała pierwsze w Polsce czasopismo na temat tatuażu („Tatuaż – Ciało i Sztuka”) oraz otworzyła pierwsze i jak dotąd jedyne w kraju muzeum o tej tematyce (Muzeum Tatuażu).

zostały z pracownikiem firmy zajmującej się m.in. produkcją i dystrybucją laserów służących do usuwania tatuaży (Bydgoszcz). Na temat tatuażu amatorskiego badania przeprowadzono wśród tatuatorów i osób tatuowanych tą metodą (Brodnica, Toruń, Olsztyn, Bydgoszcz, Łódź). Badania ilościowe realizowane były wśród społeczności akademickiej (Opole) oraz pracowników państwowych i prywatnych firm (Toruń, Wrocław, Gliwice, Płock). Badania dotyczące tatuażu więziennego z kolei wśród osadzonych w zakładach karnych w Iławie, Włocławku, Koronowie i Strzelcach Polskich oraz w Lublińcu (populacja żeńska).

Pierwsze badania na temat zjawiska tatuażu zrealizowałem w 2006 r., a ostatnie – w 2018 r., natomiast pierwsze badania w zakresie stygmatyzacji i marginalizacji – w latach 2006–2009. W ciągu 12 lat badania zrealizowałem dziewięćkrotnie – nie miały one charakteru badań longitudinalnych. W pierwszych etapach były to badania ilościowe (ogółem 718 osób), a następnie jakościowe (59 osób). Zebrany wówczas materiał posłużył do udzielenia odpowiedzi na postawione problemy badawcze.

ZJAWISKO TATUAŻU WOLNOŚCIOWEGO – RYZYKO MARGINALIZACJI SPOŁECZNEJ

Tatuaż, traktując zjawisko ogólnikowo, nie jest w swym przekazie *zły* czy też *dobry*. Człowiek po wykonaniu trwałego wzoru na skórze obligatoryjnie nie staje się złą lub bardziej wartościową jednostką. Nie znaczy to jednak, że tatuowanie nie może mieć negatywnego czy pozytywnego wymiaru. Bez wątplenia tatuażom (lub trafniej – ludziom wytatuowanym) przypisuje się cechy, które w pewnych środowiskach mogą dyskryminować, a w innych podnosić status czy wręcz nobilitować. Wszystko to zależne jest od kilku czynników, które determinują charakter procedury tatuowania ciała. Dotyczy to przede wszystkim wieku osoby tatuowanej, miejsca na ciele oraz tego, gdzie tatuaż został wykonany i jego znaczenia (symboliki zakorzenionej w danej grupie). Ze względu na obraną w niniejszym opracowaniu tematykę uwagę skupię na czynnikach przyczyniających się do marginalizacji zwłaszcza ludzi młodych i – odrębnie – osób pozbawionych wolności.

Tatuowanie ciała w środowiskach młodzieżowych stało się popularne. Większa akceptacja rodziców, licznie powstające profesjonalne studia tatuażu, wzorce medialne czy też promowanie ozdobionej cielesności w mediach społecznościowych przyczyniły się do popularyzacji tego zjawiska wśród młodzieży. Tatuowanie staje się, podobnie jak piercing (kolczykowanie), coraz bardziej powszechnym sposobem zdobienia ciała.

Analizując zjawisko tatuażu od strony wychowawczej, należy stwierdzić, że niezależnie od różnych epok i kultur tatuaż dla ludzi młodych ma wspólny mianownik – poprzez język ciała pragną przekazać emocje i przeżycia, podkreślić swoją oryginalność i tożsamość, a w rezultacie zaprezentować społeczeństwu

swego rodzaju manifest. Tatuaż traktowany jest tu jako specyficzna forma komunikacji, w szczególności ze światem dorosłych (Gołąbek, 2005, s. 262). Taka forma komunikacji zazwyczaj u osób dorosłych wzbudza bądź wzbudzała reakcję krytyczną. Pedagodzy twierdzą, że najbardziej skutecznym rozwiązaniem jest dialog uświadamiający wszelkie aspekty problemu (Kruszewski, 2004, s. 124–126). Aby móc to uczynić, należy jednak mieć odpowiednią wiedzę, a tego wychowawcom często brakuje. Wymóg ten jest niezbędny, ponieważ chcąc uniknąć stereotypizacji i tym samym błędnych stwierdzeń, należy znać kilka istotnych przesłanek.

Przede wszystkim trzeba mieć świadomość, że tatuaż u nastolatków to (zazwyczaj) nie tatuaż przestępczy ani tym bardziej więzienny. Współczesne tatuaże, związane z subkulturami młodzieżowymi, w przeciwieństwie do tatuaży podkulturowych rzadko pełnią funkcję tajnych znaków, a częściej są traktowane jako ozdoba ciała. Tatuaże w kryminalnych środowiskach charakteryzują się przede wszystkim negatywnym znaczeniem i symboliką. Tatuaż u nastolatka nie jest tym samym, zatem młody człowiek nie powinien być tak samo postrzegany, a zarazem oceniany i porównywany do przestępcy. Takie zestawienie, co wydaje się oczywiste, nie zniechęca do zdobienia ciała – czasem jest wręcz przeciwnie, gdyż stawiając opór dorosłym, zachęca do kontrowersyjnych zachowań. Dodatkowo porównywanie wytatuowanego nastolatka do kryminalisty i utożsamianie go z tym środowiskiem w istocie nie pomaga ani pozbyć się tatuażu, ani powstrzymać młodego człowieka – ewentualnie – od wykonania kolejnych. Wszelkie ataki na nastolatków są więc bezskuteczne i mogą jedynie doprowadzić do sytuacji dyskryminacji, co sprawi, że tatuaż w rzeczywistości stanie się – jak w przypadku tatuaży więziennych – piętnem dla jego posiadacza.

Reakcja krytyczna osób dorosłych związana jest zarówno ze stereotypami, jak i z odmiennym poczuciem estetyki. Pierwsza kwestia wydaje się zrozumiała, wynika bowiem z historii tatuażu. W literaturze tatuaż także najczęściej opisywany jest w aspekcie więziennictwa lub problemów natury psychologicznej. Błędy, jakie były popełniane przez badaczy zjawiska (mimo że badania przeprowadzono wiele lat temu), tkwią w świadomości społecznej do dzisiaj. Takie rozpowszechnienie wiedzy determinuje postrzeganie tatuażu przez społeczeństwo. Można tu mówić o pracach wspomnianego wcześniej Lombroso. Niezależnie od prawdziwości i rzetelności prowadzonych przez niego badań należy odnotować, że analizy włoskiego naukowca miały duży wpływ na opinię publiczną w zakresie ludzi wytatuowanych. Oczywiście stereotypy wzmaga także to, co zostało zasygnalizowane we wstępie, czyli rozpowszechnianie tatuażu w społeczności cywilizowanej przez marynarzy (głównie dezertów lub przestępców) oraz jego popularność w kręgach kryminalnych.

Istotne aspekty tatuażu u nastolatków, na które warto zwrócić uwagę, przyczyniają się bowiem do marginalizacji społecznej, to przede wszystkim: treść

wytatuowanego wzoru, miejsce, w którym tatuaż znajduje się na ciele oraz miejsce, w którym został wykonany.

Aby móc w jakikolwiek sposób wartościować tatuaż, należy zwrócić uwagę na jego treść. Oczywiście ważne jest to nie tylko w kontekście osób młodych. Istotne jest to, czy treść tatuażu nie jest wulgarna i obraźliwa. Ważne jest również to, czy wykonany wzór nie jest związany z destruktywnymi subkulturami, takimi jak skinheads, emo itp. Co więcej, warto zwrócić uwagę również na tatuaże perwersyjne oraz nazbyt seksualne.

Miejsce, w którym tatuaż znajduje się na ciele, jest istotne głównie ze względu na przyszłość danej osoby, w tym na narażenie na stereotypy, co w konsekwencji może prowadzić do marginalizacji i wykluczania. Rozchodzi się tu o tatuaże wykonane w miejscach widocznych, takich jak dłonie, szyja czy twarz. Mimo że w Polsce zabiegi tatuowania są coraz częściej praktykowane, to nadal osoby wytatuowane narażone są na różnego rodzaju sytuacje *dyskomfortowe*. Poza miejscami widocznymi warto jeszcze zwrócić uwagę na ozdabianie miejsc intymnych. Nie dotyczy to już marginalizacji, lecz postrzegania w sposób przedmiotowy.

Ważne jest także miejsce, w którym tatuaż został wykonany. Tatuaż artystyczny powinien być (i zazwyczaj jest) wykonany sterylnie. Niemniej nawet wykonanie tatuażu w profesjonalnym salonie może prowadzić do wielu komplikacji, ponieważ wśród tatuatorów pracujących w legalnych salonach również są wyjątki. Zarówno pedagodzy, jak i lekarze podkreślają, że należy reagować natychmiast, gdy zaobserwuje się jakiegokolwiek powikłania skórne związane z *upiększeniem* ciała. W takiej sytuacji trzeba udać się po pomoc do kompetentnego eksperta.

Młodego człowieka, zdecydowanego na tatuaż, trudno odwieść od pomysłu realizacji swojego celu. W salonach tatuażu nie zawsze przestrzegana jest zasada o niewykonywaniu tatuażu osobom przed ukończeniem 18. roku życia. Nawet w przypadku odmowy niepełnoletni mogą zrobić tatuaż u osoby posiadającej samodzielnie skonstruowaną maszynkę (chodzi tu o zjawisko tatuażu amatorskiego). Istotne jest więc to, na co zwracają uwagę pedagodzy, mianowicie uświadomienie nastolatków, że wykonany tatuaż pozostanie z nimi do końca życia. Stosując argumenty oscylujące wokół stereotypów, można jedynie wzmocnić przekonanie o sensowności wykonania tatuażu. Dyskutując na ten temat, należy zatem dostosować argumentację do rozmówcy. Ważne jest uświadomienie dziecku konieczności poczekania z podjęciem decyzji o poddaniu się zabiegowi tatuowania, zarówno z powodu zmiany upodobań, jak i procesu rozwoju ciała. Młode osoby nie rozumieją pojęcia *na zawsze*, a zmiany gustów mogą sprawić, że tatuaże (ich znaczenie) mogą stać się nieaktualne. Dbając o estetykę, argumentem dla młodej osoby może być także fakt, że zmiana wzrostu lub wagi ciała może spowodować zniekształcenie wytatuowanego wzoru, co przyczyni się do zmiany jego wyglądu. Taka argumentacja może znacznie odroczyć wykonanie tatuażu.

Tatuaż wykonany pochopnie lub bezrefleksyjnie może zdeterminować samoocenę i postrzeganie siebie. Poczucie niskiej atrakcyjności stanowi spore zagrożenie w kontekście właściwego funkcjonowania w życiu dorosłym. Warto mieć na uwadze wskazane kwestie przy jednoczesnym umiarkowaniu w ocenach i krytyce. Nie zawsze bowiem naznaczanie ciała musi prowadzić do negatywnych konsekwencji w przeciwieństwie do opisanego poniżej tatuażu więziennego, gdzie trwałe malowidła są swego rodzaju dożywotnim przypisaniem do określonej grupy społecznej.

ZJAWISKO TATUAŻU WIĘZIENNEGO – RYZYKO MARGINALIZACJI

Tatuaż więzienny jest silnie zakorzeniony w podkulturze więziennej oraz wśród recydywistów penitencjarnych. Ryzyko marginalizacji osób posiadających tatuaże wolnościowe i tatuaże kryminalne wynika z całkowicie odrębnych problemów. W kontekście tatuażu więziennego afirmatywny wymiar dotyczy jedynie nieformalnych struktur. Może on podnieść rangę jego posiadacza jedynie w percepcji osób jemu podobnych. W pozostałych wymiarach ta forma zdobienia ciała jest negatywnie rozpatrywana. Dotyczy to zarówno wymiaru legislacyjnego (art. 116a pkt 6 Kodeksu karnego wykonawczego), jak i wymiaru penitencjarno-resocjalizacyjnego.

Współcześnie trwałe zdobienie ciała w środowisku wolnościowym cieszy się dużym i wciąż rosnącym powodzeniem. Tatuaż już dawno stał się elementem popkultury – dawniej tajemniczy i mistyczny, dziś ogólnie dostępny i wszechobecny. Wszystko co pojawi się w *świecie tatuażu* na wolności (tj. wszelkie mody, trendy itp.), po niedługim czasie znajduje swoje odzwierciedlenie w zdobieniu ciała w placówkach penitencjarnych. Wraz z rozwojem tatuażu artystycznego w warunkach wolnościowych wzrosło zainteresowanie tatuażem estetycznym za murami więzienia. Wiele istotnych pomysłów i koncepcji przeniknęło ze świata wolnościowego do środowiska inkarcerowanego.

Marginalizację związaną z tatuażem więziennym można rozpatrywać w dwóch wymiarach. Pierwszy oscyluje wokół funkcjonowania w obrębie zakładu karnego, a drugi – po jego opuszczeniu. W murach więzienia mowa jest o tatuażu w formie przymusowego piętnowania współwięźniów. Dotyczy to osób tzw. *poszkodowanych* (wulgarnie określanych jako *cwele*) oraz wykluczonych z podkultury (zob. Snopek, 2018, s. 188–189). Zjawisko to częściej było praktykowane do połowy lat 90., obecnie zaś – ze względu na wzmożone bezpieczeństwo i tym samym ograniczenie bezpośredniego kontaktu zdegradowanych z pozostałą społecznością więzienną – sytuacje przymusowego tatuowania należą do rzadkości. Nie oznacza to, że piętnowania i wykluczania całkowicie zaprzestano praktykować. Więzienna statystyka odnotowuje kilka bądź kilkanaście przypadków przymusowego tatuowania w skali roku.

Za więźniów o statusie osób *poszkodowanych* należy uznać skazanych, których sytuacja uwarunkowana jest istnieniem podkultury więziennej, a ich pozycja w nieformalnej stratyfikacji (niezależnie od grupy dominującej) jest najniższa. Stanowią oni zbiór osób najbardziej prześladowanych i dyskryminowanych w społeczności inkarcerowanej, na różne sposoby są szykanowani i poniżani fizycznie oraz psychicznie. Z racji zajmowanej najniższej pozycji w nieformalnych strukturach skazanych poszkodowanych należy izolować od reszty społeczności więziennej w celu zapewnienia im bezpieczeństwa (por. Baładynowicz, 2010, s. 21–23; Kamiński, 2006, s. 285–312; Moczydłowski, 2002, s. 132–170; Przybyliński, 2005, s. 34–36; Szaszkiwicz, 1997, s. 193–194). Wszelkiego rodzaju działania kierowane przez współwięźniów w stronę *poszkodowanych* przybierają formę najbardziej drastycznych aktów agresji, zarówno na płaszczyźnie fizycznej, jak i na płaszczyźnie psychicznej (zob. Iwański, 2003, s. 107; Nawój, 2001, s. 425; Szałański, 1998, s. 69). Osoby uczestniczące w podkulturze więziennej uważają, że z *poszkodowanymi* można robić wszystko, tj. poniżać i okaleczać, w tym poprzez przymusowe tatuowanie.

Tatuacje wykonywane na osobach *poszkodowanych* wykonywane są najczęściej w widocznych miejscach na ciele (najczęściej jest to czoło) i mają postać napisów, takich jak *cwel* lub *kurwa*. Może to być także kropka na nosie (oznacza *donosiela*), kropka na/za lewym uchem lub w okolicy prawego oka czy też na prawej kości policzkowej. Tatuacje z tej kategorii mają na celu dożywotnie naznaczenie skazanego jako osoby zdegradowanej. W takich przypadkach bez wątpienia tatuaż ma charakter wykluczający ze społeczności więziennej, jak również piętnujący po opuszczeniu jednostki penitencjarnej – piętno *poszkodowanego* bowiem nosi się do końca życia (zob. Przybyliński, 2005, s. 36–37; Snopek, 2018, s. 126–140, 179–191, 244–257).

Ryzyko marginalizacji związanej z tatuażem więziennym może przebiegać także na innej płaszczyźnie. Odnosi się ono do skazanych, którzy posiadają tatuacje dobrowolnie wykonane w placówce penitencjarnej, a którzy wracają do środowiska wolnościowego. Chodzi o wszystkie wzory, które wykonane są w miejscach widocznych⁸, a ich treści charakterystyczne są dla środowiska inkarcerowanego. Po opuszczeniu zakładu karnego stają się one swoistą *pamiątką*, która w znaczny sposób utrudnia readaptację do społeczeństwa otwartego. Problemy dotyczą przypisywania do środowiska więziennego, trudności związanych z pracą, narażenia na stygmatyzację itp. Inną ważną kwestią jest rozpoznawalność wśród osób związanych ze środowiskiem przestępczym. Nawet w sytuacji gdy były więzień chce uczciwie funkcjonować, narażony jest na różnego rodzaju propozycje osób, przez które został rozpoznany (przyczyniają się do tego np. tatuacje

⁸ Przykładem mogą być tatuacje wykonywane na twarzy. W Rosji więźniowie traktują je jako najgorszą hańbę, a w Polsce jest to zjawisko bardzo popularne i dowartościowujące.

określające jego przestępczy fach, wskazujące czas i miejsce pobytu w danej jednostce penitencjarnej). Oczywiście taka forma dobrowolnego oznaczenia nie jest do końca świadoma, gdyż celem wykonania na ciele tatuaży nie jest wykluczenie.

Dawniej, na co wskazuje historia, poprzez tatuaż piętnowano więźniów, tym samym spychając ich na margines społeczny. Obecnie często więźniowie dobrowolnie *naznaczają się* wzorami *stricte* kryminalnymi. O ile dawniej tatuaż był przymusowym piętnem, o tyle teraz (w tym przypadku) skazani sami *naznaczają* swoje ciała, pokazując zarazem kim są i czym się zajmują. Silne utożsamianie ze środowiskiem więziennym niesie za sobą konsekwencje, z którymi skazaniec musi się mierzyć także po opuszczeniu murów więzienia.

ZAKOŃCZENIE

Tatuaż, w zależności od wielu czynników, może być przejawem mody, gniewu, pasji itp. Może być traktowany jako forma komunikacji, wyrażania swoich poglądów, podkreślania swojej pozycji lub uściślenia relacji wewnątrzgrupowych. Trwałe malowidło na skórze może być także zapisem osobistej historii, filozofii bądź przemyśleń, idei i postaw życiowych. W niektórych przypadkach tatuaż staje się przymusem generującym wiele problemów różnej natury. Czym tak naprawdę jest tatuaż, zależy nie tylko od kultury, społeczeństwa i grupy otaczającej jednostkę, lecz także w dużej mierze od samych posiadaczy tych trwałych znaków na ciele.

W kontekście określonej grupy Bożyczko stwierdził, że tatuaże znajdujące się na ciele wskazują, jaka jest przeszłość i kim prawdopodobnie jest ich posiadacz. Autor słusznie zauważa, że nawet gdy tatuaż „jest naśladownictwem lub wykonany został pod przymusem, umożliwia on zorientowanie się, z jakim środowiskiem stykał się jego posiadacz w pewnym okresie życia” (Bożyczko, 1972, s. 165). Przywołując tę myśl, należy zwrócić uwagę, że każdy tatuaż świadczy o osobie go posiadającej. Można to odnieść nie tylko do tatuażu więziennego, lecz także do tatuaży spotykanych w środowisku wolnościowym. Aby jednak móc wnioskować, „jaka była twoja przeszłość i kim prawdopodobnie jesteś”, należy najpierw poznać specyfikę omawianego zjawiska, jego poszczególne typy i rodzaje.

Najważniejsze kwestie związane z tatuażem można ująć w kilku zdaniach. Samo wykonanie przemyślanego wzoru przez osoby dorosłe nie może być przyczynkiem do stygmatyzacji. Każdy ma wybór, a ingerencja w czyjeś poczucie estetyki jest niestosowna. Nie znaczy to, że trwałe malowidło na skórze nie może mieć ujemnych konotacji. Dzieje się tak w przypadku tatuażu wolnościowego u nastolatków, tatuażu amatorskiego czy też tatuażu więziennego. Młodzi ludzie nie są w pełni świadomi konsekwencji, jakie może nieść za sobą trwałe znaczenie ciała, nie myślą o dorosłości. Już sama kwestia „aktualności” wybranego wzoru budzi zastrzeżenia. Gust człowieka w okresie adolescencji jest dopiero na etapie

kształtowania się, dlatego jest wysoce prawdopodobne, że wybrany wzór tatuażu po latach może się zdezaktualizować. Tatuaz amatorski z kolei nie tylko bywa nieestetyczny, lecz także może nieść za sobą wiele komplikacji natury medycznej. Ta kwestia nie wymaga dalszych wyjaśnień, jest bowiem oczywista. W więzieniu tatuaże są zabronione, co jest naturalne. Nie chodzi jedynie o brak higienicznych warunków, ale i o oddziaływanie środowiska więziennego czy też przestępczego. Większość wzorów jest „zabarwiona” specyfiką środowiska inkarcerowanego, co z upływem czasu determinuje utożsamianie się z nim. Opuszczając mury więzienne, nawet chcąc rozpocząć życie dalekie od kryminalnego, tatuaże przypominają nie tylko właścicielowi o jego przeszłości, ale i jego otoczeniu czy społeczeństwu: zarówno potencjalnemu sąsiadowi czy pracodawcy, jak i przestępcom, wskazując tym samym na „swojego” człowieka.

Sumując, istotne są czynniki determinujące specyfikę zjawiska tatuażu oraz osób posiadających trwałe malowidła skórne. Pewne jest, że poprzez zmitologizowany obraz tatuowania ciała (wynikający głównie z braku wiedzy) powstaje wokół tego wiele niejasności i tym samym niesłusznych (nieuzasadnionych) opinii i osądów. Wnikliwe poznanie zjawiska pozwoli na wyzbycie się stereotypów, a racjonalne i indywidualne podejście do tego zagadnienia umożliwi zminimalizowanie ryzyka marginalizacji osób trwale naznaczających swoje ciało.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Babbie, E. (2004). *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: PWN.
- Bałandynowicz, A. (2010). Dehumanizacja kary pozbawienia wolności. W: S. Przybyliński (red.), *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej. Heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji* (s. 11–35). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Bożyczko, Z. (1972). *Przestępstwo i życie*. Wrocław: Ossolineum.
- Braun-Falco, O., Plewig, G., Wolff, H.H., Burgdorf, W.H.C. (2004). *Dermatologia* (T. 2). Lublin: Wydawnictwo Czelej.
- Brzeziński, J. (2015). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: PWN.
- Ciosek, M. (1993). *Izolacja więzienna*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Dróżka, W. (2010). Triangulacja badań. Badania empiryczne ilościowo-jakościowe. W: S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice* (s. 124–135). Gdańsk: GWP.
- Gołąbek, E. (2005). Inwazja przekłuwaczy ciał. Wychowawcze problemy tatuażu i piercingu u nastolatków. *Horyzonty Wychowania*, 4(8), 251–266.
- Iwański, Z.S. (2003). *Wprowadzenie do pedagogiki resocjalizacyjnej*. Płock: Instytut Prasy i Wydawnictw „Novum”.
- Jelski, A. (1993). *Tatuaz*. Warszawa: Wydawnictwo Alfa.
- Jelski, A. (1995). Zjawisko tatuażu. *Plastyka i Wychowanie*, (2), 28–29.
- Kamiński, M.M. (2006). *Gry więzienne – tragikomiczny świat polskiego więzienia*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Konarzewski, K. (2000). *Jak uprawiać badania oświatowe? Metodologia praktyczna*. Warszawa: WSiP.

- Kruszewski, Z. (2004). *Mały słownik subkultur młodzieżowych. Na czatach i w oazie*. Warszawa: Wydawnictwo Rhetos.
- Krüger, H.H. (2005). *Wprowadzenie w teorie i metody badawcze nauk o wychowaniu*. Gdańsk: GWP.
- Lombroso, C. (1891). *Człowiek zbrodniarz w stosunku do antropologii, jurysprudencji i dyscypliny więziennej* (T. 2). Warszawa.
- Łobocki, M. (2006). *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Łobocki, M. (2009). *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Maszkę, A.W. (2008). *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Moczydłowski, P. (2002). *Drugie życie więzienia*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf.
- Nawój, J. (2001). Przemoc wewnątrzwięzienna w niektórych typach zakładów karnych. W: B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępniaak (red.), *Więziennictwo – nowe wyzwania* (s. 418–440). Warszawa: Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej.
- Pilch, T., Bauman, T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Pochmara-Wysoczyńska, Z. (1981). Tatuaż w podkulturze przestępczej. *Szkola Specjalna*, (1), 32–39.
- Przybyliński, S. (2005). *Podkultura więzienna – wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Przybyliński, S. (2007). *Dziara, cynkówka, kolka – zjawisko tatuażu więziennego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Rubacha, K. (2008). *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf.
- Snopek, M. (2009). *Tatuaż. Element współczesnej kultury*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Snopek, M. (2015). Nowa moda, nowe trendy – współczesne oblicze tatuażu w więziennej twórczości. *Resocjalizacja Polska*, (9), 69–95.
- Snopek, M. (2018). *Więźniowie poszkodowani – psychospołeczne funkcjonowanie osób zdegradowanych w przestrzeni penitencjarnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Szałański, J. (1998). Wybrane korelaty osobowości uczeństwa w podkulturze więziennej. W: B. Urban (red.), *Problemy współczesnej patologii społecznej* (s. 57–70). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Szaszkiewicz, M. (1997). *Tajemnice grypsarki*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.
- Szczygieł-Rogowska, J., Tomalska, J. (1990). *Historia kosmetyki w zarysie. Z dziejów kosmetyki i sztuki upiększania od starożytności do połowy XX w.* Białystok: Wyższa Szkoła Kosmetyologii i Ochrony Zdrowia w Białymstoku.

AKTY PRAWNE

- Kodeks karny wykonawczy. (1997). Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997, nr 90, poz. 557, ze zm.).

ABSTRACT

The permanent body's imprinting (decorating and branding) has been known since the dawn of history. The tattoo phenomenon (as one of many forms of body modifications) goes beyond the bounds of some marginal social groups. Nowadays, it is ascribed to many other social milieus and,

by implication, it became an inherent element, not only underculture or subculture but also pop culture. In Poland, three types of tattoos can be distinguished: artistic, amateurish, and prison. For the purpose of the article, the types of tattoos occurring in Poland were divided into two groups: the tattoo made on freedom (artistic and amateurish tattoo) and the tattoo made in insulating establishment (prison tattoo). People with tattoos, independently of its types, function in a specific environment that presents an attitude of acceptance or negation. The risk of marginalisation appears differently in the case of freedom tattoo and in the case of prison tattoo. The article shows the main determinants conducting to localisation of an individual in a group liable to marginalisation. The conclusion of the text are the results of research conducted in 2005–2018 both in freedom and insulated milieu.

Keywords: tattoo; body decorating; body branding; risk of marginalization; artistic tattoo; prison tattoo